

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/10/263-269>

Səxavət Ociyev

Səmərqənd Dövlət Universiteti
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Akademik
Səmərqənd, Özbəkistan
<https://orcid.org/0009-0008-0665-8272>
saxi.bobo@mail.ru

Elnarə Məmmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Bakı, Azərbaycan
<https://orcid.org/0000-0003-0448-1166>
elnara.mammadova24@gmail

Türkoloji Qurultay və Azərbaycan - Özbəkistan elmi-mədəni əlaqələri: tarixi varislik və müasir perspektivlər

Xülasə

Məqalədə 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın Azərbaycan və Özbəkistan arasındakı elmi-mədəni əlaqələrin inkişafındakı strateji rolu və bu əlaqələrin çoxəsrlik tarixi kökləri kompleks şəkildə təhlil edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi türk dünyasının bu möhtəşəm elmi platformasının iki qardaş xalqın intellektual birliyinə verdiyi töhfələri yeni arxiv sənədləri işığında işıqlandırmaqdır. Müəlliflər XVI əsr mütəfəkkiri Yusif Qarabaği irsindən başlayaraq, XX əsrin əvvəllərindəki cədidçilik hərəkatı, Seyid Rza Əlizadənin maarifçilik fəaliyyəti və Maqsud Şeyxzadə yaradıcılığı vasitəsilə formalaşan mənəvi varislik xəttini izləyirlər. Məqalədə ilk dəfə olaraq Birinci Türkoloji Qurultayda iştirak edən özbək nümayəndə heyətinin (Qazi Alim Yunusov, Məşriq Elbəy və b.) elmi missiyası, onların əlifba islahatı və terminologiya məsələlərindəki prinsipial mövqeyi və sonradan məruz qaldıqları totalitar repressiyaların faciəvi nəticələri analiz olunur. Tədqiqat nəticəsində sübut edilir ki, 1926-cı il qurultayında qoyulmuş elmi-mədəni təməllər müasir dövrdə Azərbaycan və Özbəkistanın strateji müttəfiqliyinin və Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsindəki integrasiya proseslərinin mənəvi bazasını təşkil edir.

Açar sözlər: *Türkoloji Qurultay, Azərbaycan - Özbəkistan əlaqələri, Yusif Qarabaği, Seyid Rza Əlizadə, Maqsud Şeyxzadə, repressiya, latın əlifbası*

Sakhavat Ociyev

Samarkand State University
Doctor of Philosophy in Pedagogy, Academician
Samarkand, Uzbekistan
<https://orcid.org/0009-0008-0665-8272>
saxi.bobo@mail.ru

Elnara Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University
Doctor of Philosophy in Pedagogy
Baku, Azerbaijan
<https://orcid.org/0000-0003-0448-1166>
elnara.mammadova24@gmail

Turkological Congress and Azerbaijan - Uzbek Scientific and Cultural Relations: Historical Heritage and Modern Perspectives

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the strategic role of the First Turkological Congress, held in Baku in 1926, in the development of scientific and cultural relations between Azerbaijan and Uzbekistan, as well as the centuries-old historical roots of these connections. The primary objective of the research is to highlight the contributions of this magnificent scientific platform of the Turkic world to the intellectual unity of the two fraternal nations in light of new archival documents. The authors trace the line of spiritual continuity starting from the legacy of the 16th-century thinker Yusif Garabaghi, moving through the Jadid movement of the early 20th century, the educational activities of Seyid Rza Alizade, and the literary contributions of Maqsd Sheykhzade. For the first time, the article analyzes the scientific mission of the Uzbek delegation at the First Turkological Congress (including Qazi Alim Yunusov, Mashriq Elbay, and others), their principled positions on alphabet reform and terminology issues, and the tragic consequences of the totalitarian repressions they subsequently faced. The research concludes that the scientific and cultural foundations established at the 1926 congress form the spiritual basis for the modern strategic alliance between Azerbaijan and Uzbekistan and the integration processes within the framework of the Organization of Turkic States.

Keywords: *Turkological Congress, Azerbaijan-Uzbekistan relations, Yusif Garabaghi, Seyid Rza Alizade, Maqsd Sheykhzade, repression, Latin alphabet*

Giriş

Müasir dövrdə türk dövlətləri arasındakı integrasiya prosesləri yeni bir strateji mərhələyə qədəm qoymuşdur. Azərbaycan və Özbəkistan dövlət başçılarının müntəzəm görüşləri, Şuşa Bəyannaməsi və Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) çərçivəsində həyata keçirilən layihələr bu yaxınlaşmanın siyasi-iqtisadi əsaslarını təşkil edir (Türk Dövlətləri Təşkilatı Arxiv materialları, 2022). Lakin bu integrasiyanın davamlı olması üçün onun mənəvi, elmi və mədəni sütunlarının dərinəndən araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Türk xalqları arasındakı integrasiya eləcə və diferensiasiya proseslərinin qədim tarixi kökləri vardır. Bunun üçün tarixi yaddaşın bərpası əhəmiyyət daşıyır. 1926-cı il Birinci Türkoloji Qurultayı türk dünyasının ilk böyük elmi platforması kimi, bu günkü integrasiya modelinin tarixi prototipidir (Birinci Türkoloji Qurultay, 2006, s.12). Bunun üçün müəyyən məsələlərin aydınlaşdırılması lazım gəlir:

Uzun illər sovet ideologiyası tərəfindən təhrif edilmiş və ya gizlədilmiş "türk birliyi" ideyalarının müstəqillik dövründə arxiv sənədləri işığında yenidən qiymətləndirilməsi;

Ziyalı irsinin öyrənilməsi: Seyid Rza Əlizadə, Yusif Qarabaği və Maqsd Şeyxzadə kimi simaların fəaliyyətinin təkcə lokal deyil, regional (Azərbaycan-Özbəkistan kontekstində) miqyasda tədqiqi (Ociyev, 2014, s.42; Ociyev, 2010, s.15);

Əlifba islahatlarının müasir dövrə təsiri: Özbəkistanın yenidən latın qrafikasına qayıtma prosesində 1926-cı il I Türkoloji qurultayında qoyulmuş elmi bazanın əhəmiyyəti (Zahiri, 1927, s.22);

Repressiya tarixinin analizi: Totalitar rejimin elm adamlarını cismən məhv etməsinə baxmayaraq, onların qoyduğu ideyaların "mənəvi immunitet" kimi bu gün də yaşamasının fəlsəfi təhlili (Bünyadov, 1993, s.45).

Tədqiqatın metodologiyası (Research Methodology). Tədqiqatın metodoloji əsasını fənlərarası yanaşma (interdisciplinary approach) təşkil edir.

Mövzunun hərtərəfli işıqlandırılması üçün aşağıdakı elmi metodlardan kompleks şəkildə istifadə edilmişdir.

- Tarixi-müqayisəli metod (Historical-comparative method): Bu metod vasitəsilə XVI əsrin alimi Yusif Qarabağının Səmərqənddəki fəaliyyəti ilə XX əsrin əvvəllərindəki Seyid Rza Əlizadənin

maarifçilik hərəkatı arasında varislik xətti izlənmişdir (Qəhrəmanov, 1983, s.30; Ociyev, 2010, s.55). Eyni zamanda, 1926-cı il qurultayında Azərbaycan və Özbəkistan nümayəndələrinin irəli sürdüyü əlifba layihələri müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur (Zahiri, 1927, s.18).

- Arxiv-sənədli tədqiqat metodu (Documentary analysis): Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar fondunda və Biruni adına Şərqsünaslıq İnstitutunda apardığı araşdırmalar, habelə Azərbaycan Milli Arxivindəki sənədlər məqalənin empirik bazasını təşkil edir (Ociyev, 2014, s.12). Faktların doğruluğu birbaşa ilkin mənbələrlə yoxlanılmışdır.

- Bioqrafik metod (Biographical method): Repressiya qurbanı olmuş ziyalıların (Qazi Alim Yunusov, Məşriq Elbəy və b.) həyat yolu "şəxsiyyət və tarix" prizmasından analiz edilmişdir (Məşriq, 2002, s.25; Yunusov, 1935, s.10). Onların taleyi sovet türkoloji elminin faciəli mənzərəsini əks etdirən əsas göstərici kimi qəbul olunmuşdur.

- Sistemli yanaşma: Türkoloji qurultay sadəcə bir tədbir kimi deyil, türk dünyasının vahid mədəni-elmi sistemi kimi nəzərdən keçirilir (Paşayev, 2010, s.64).

- Mənbəşünaslıq təhlili: 1926-cı il qurultayının stenoqrafik hesabatları və dövrün mətbuat orqanları ("Molla Nəsrəddin", "İrşad", "Ayna" (Əlizadə, 1914, s.2) diskurs-analiz metodu əsasında təhlil olunmuşdur.

Tədqiqat

XX əsrin əvvəlləri bütün türk dünyası, o cümlədən Azərbaycan və Özbəkistan xalqları üçün milli oyanış, özünüdərk və intellektual dirçəliş dövrü kimi tarixə düşmüşdür. Rusiya imperiyasının süqutu və yeni siyasi konfigurasiyaların yaranması fonunda türk xalqları öz mədəni və linqvistik birliyini qorumaq, müasir dünyaya inteqrasiya olunmaq üçün ortaq platformalar axtarmağa başladılar. Bu axtarışların ən möhtəşəm və elmi baxımdan ən fundamental təzahürü 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay idi (Birinci Türkoloji Qurultay, 2006, s.5). Lakin bu qurultay sadəcə bir təqvim hadisəsi deyil, əsrlər boyu formalaşmış dərin tarixi-mənəvi əlaqələrin məntiqi yekunu, eyni zamanda gələcək inteqrasiya modellərinin yol xəritəsi idi.

Azərbaycan və Özbəkistan arasındakı elmi-mədəni bağlar təsadüfi xarakter daşımır. Bu münasibətlərin təməlinə duran tarixi varislik xətti hələ orta əsrlərdən – filosof və alimlərin sərbəst hərəkət etdiyi, elmi biliklərin vahid türk-islam coğrafiyasında mübadilə olunduğu dövrlərdən başlayır. XVI-XVII əsrlərdə yaşamış Yusif Qarabaği kimi dahi şəxsiyyətlər Azərbaycan elmi təfəkkürünü Səmərqənd və Buxara kimi mərkəzlərə daşımış, orada "Böyük axund" titulu qazanaraq yerli elmi mühitin formalaşmasına təsir göstərmişlər (Ociyev, 2014, s.34; Qəhrəmanov, 1983, s.12). Bu mənada, 1926-cı il qurultayına gedən yolun əsası əslində bir neçə əsr öncədən qoyulmuşdu. Qurultay ərəfəsində Azərbaycan və Özbəkistanda cədidçilik (yenilikçilik) hərəkatının yüksəlişi ortaq elmi problemlərin həllini zəruri edirdi. Xüsusilə əlifba islahatı, terminologiya və ortaq ədəbi dil məsələləri ziyalıların gündəmini zəbt etmişdi [Quliyev, 2009, s.85; Zahiri, 1927, s.5]. Seyid Rza Əlizadə kimi maarifçilərin Səmərqənddəki fəaliyyəti, Azərbaycan mətbuatının ("Molla Nəsrəddin", "İrşad") Türkiyə coğrafiyasında yayılması vahid informasiya və mədəniyyət məkanının mövcudluğundan xəbər verirdi (Ociyev, 2010, s.22).

Lakin bu elmi və mənəvi yüksəliş 1930-cu illərin totalitar rejimi tərəfindən ciddi təhdid kimi qəbul olundu. Qurultay iştirakçılarının və ideya müəlliflərinin əksəriyyətinin "pantürkist" və "xalq düşməni" damğası ilə repressiyaya məruz qalması türk dünyasının elmi potensialına vurulmuş ən ağır zərbə idi (Bünyadov, 1993, s.108).

Tədqiqatçıların arxiv sənədləri əsasında apardığı araşdırmalar göstərir ki, həmin dövrdə qoyulmuş təməllər – Maqşud Şeyxzadə yaradıcılığında və ya əlifba islahatlarında özünü büruzə verən ortaq irs məhv edilə bilməmişdir (Ociyev, 2014, s.56; Şeyxzadə, 1969-1974, s.1, s.2).

Birinci Türkoloji Qurultayın Azərbaycan-Özbəkistan münasibətlərindəki strateji rolunu təkcə linqvistik deyil, həm də geniş mədəni-fəlsəfi aspektdən təhlil etmək bir çox tarixi həqiqətləri aşkara çıxarır. Repressiyaya məruz qalmış ziyalıların elmi xidmətlərini müasir müstəqillik dövrünün tələbləri baxımından yenidən dəyərləndirmək üçün arxiv materiallarını nəzərdən keçirməyə ehtiyac duyulur.

I. Tarixi köklər: Yusif Qarabağının Türkistanda elmi fəaliyyəti. Azərbaycan-Özbəkistan elmi əlaqələrinin ən parlaq simalarından biri 1562-ci ildə Qarabağda doğulmuş filosof-alim Yusif Məhəmmədcan oğlu Məhəmmədşahidir (Yusif Qarabaği). Onun həyat və yaradıcılığı iki qardaş xalqın ortaq elmi irsinin təməl daşlarından birini təşkil edir (Qəhrəmanov, 1983, s.15).

- Elmi Mühit: Yusif Qarabaği ömrünün böyük hissəsini Səmərqənd və Buxara kimi elm mərkəzlərində keçirmiş, burada fəlsəfə, məntiq və hüquq sahələrində dərin iz qoymuşdur.

- "Böyük Axund" Titulu: O, Səmərqənddə göstərdiyi yüksək elmi fəaliyyətinə görə "Böyük Axund" fəxri adını qazanmışdır (Qəhrəmanov, 1983, s.20).

- Əlyazmalar İrsi: Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Biruni adına Şərqşünaslıq İnstitutunun fondunda alimin 24 traktatı bu günə qədər qorunub saxlanılır. Bu traktatlar İbn Sinanın "Qanun" əsərinə yazılmış şərhlər və varlıq fəlsəfəsinə dair dərin araşdırmalardan ibarətdir (Ociyev, 2014, s.30).

- 1619-cu ildə Buxara əmiri Əmir Bahadur xan Yusif Qarabağının elmi şöhrətinə hörmət əlaməti olaraq yeni bir kitabxana tikdirmiş və onu bu kitabxanaya rəhbər təyin etmişdir (Ociyev, 2014, s.32).

- Əbədi Məkan: 1647-ci ildə Buxarada vəfat edən alim, öz vəsiyyətinə əsasən müəllimi Xəlilullah Bədəxşaninin yanında dəfn edilmişdir.

II. Seyid Rza Əlizadə: Türkistanda Azərbaycan maarifçiliyinin elçisi. Rusiyanın işğalından sonra əlaqələr zəifləsə də, XX əsrin əvvəllərində Seyid Rza Əlizadənin (1887-1945) fəaliyyəti ilə yeni bir mərhələ başlamışdır. O, təkcə azərbaycanlılar üçün deyil, bütün bölgə xalqları üçün "elm çirəyi" rolunu oynamışdır (Ociyev, 2010, s.40).

- Poliglott və Cədidçi: Əlizadə özbək, fars, ərəb, ingilis, alman, fransız, rus və digər 10-dan çox dil bilən, Türkistanda cədidçilik hərəkatının ən öncül simalarından biri olmuşdur.

- Mətbuat və Nəşriyyat: O, Azərbaycan mətbuatının ("İrşad", "Molla Nəsrəddin", "İqbal") Səmərqənddə yayılmasında böyük əmək sərf etmiş, özü isə "S.R. Səmərqəndi" imzası ilə yüzlərlə məqalə dərc etdirmişdir (Əlizadə, 1914, s.5).

- Dərslik İslahatı: Əlizadə özbək və tacik məktəbləri üçün müasir tədris proqramları hazırlamış, "Əlifba", "Coğrafiya", "Tarix", "Riyaziyyat", "Astronomiya" dərsliklərini qələmə almışdır (Ociyev, 2010, s.48).

- Mədəni İnteqrasiya: 1918-ci ildə Səmərqənddə Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərim", "Arşın mal alan" kimi operalarını tamaşaya qoyaraq Azərbaycan sənətini Orta Asiyada sevdirmişdir (Həmidov, 1994, s.72).

- Dil Məsələsi: 1914-cü ildə "Ayna" jurnalında dərc etdirdiyi "Hər millət öz dili ilə fəxr edir" məqaləsi ilə ana dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmış, əcnəbi sözlərin (rus, fransız) dilə yersiz daxil edilməsinə qarşı çıxmışdır (Əlizadə, 1914, s.8).

III. Birinci Türköloji Qurultayda Özbəkistan nümayəndə heyəti: tərkibi və elmi missiyası. Tarixi sənədlərə və qurultayın stenoqrafik hesabatına əsasən, 1926-cı ildə Bakıda keçirilən qurultayda Özbəkistanı ümumilikdə 13 nəfərdən ibarət geniş və nüfuzlu nümayəndə heyəti təmsil etmişdir (Birinci Türköloji Qurultay, 2006, s. 425).

Arxiv sənədlərini təhlil edərkən aydın olur ki, 1926-cı il Bakı Qurultayı ərəfəsində Özbəkistanın elmi mühitində ciddi siyasi və ideoloji gərginlik mövcud idi. Müstəmləkəçilik siyasəti ziyahları parçalamağa çalışsa da, cədidçilər ortaq türk əlifbası və terminologiyası məsələsində prinsipial mövqe nümayiş etdirirdilər (Birinci Türköloji Qurultay, 2006, s.45). Qurultayda Özbəkistanı təmsil edən heyətə daxil olan şəxslərin hər biri özbək elminin sütunları hesab olunurdu:

- Qazi Alim Yunusov (1889-1942): Özbəkistan Akademiyasının mərkəzində sədr müavini kimi fəaliyyət göstərən görkəmli tarixçi və folklorşünas idi. O, özbək xalqının milli quruluşu və epik dastanları barədə materiallar toplayaraq türkologiya elminə böyük töhfələr vermişdi (Yunusov, 1935, s.12).

- Məşriq Yunus oğlu Elbəy (1898-1942). Tanınmış şair və publisist Elbəy, uşaqlıq illərindən Türkiistan torpaqlarının parçalanmasının şahidi olmuş və bu ağrını öz yaradıcılığına köçürmüşdür. O,

"Üsuli-cədid" məktəblərində təhsil almış, "Kurolqa", "Turan" kimi mətbu orqanlarda milli məfkurəni təbliğ etmişdir (Məşriq, 2002, s.34).

- Heyətin digər üzvləri: Abdurrəşid Abducabbarov, Şakircan Rəhimi, Bikcan Rəhmanov, İsmail Sadri, Aşurəli Zahiri və Rəhim İnaqomov qurultayın işində fəal iştirak edərək vahid əlifba sisteminin yaradılmasına dəstək vermişlər (Birinci Türkoloji Qurultay, 2006, s.112).

IV. Maqsud Şeyxzadə: Azərbaycan və Özbəkistanın orta ədəbi irsi. Məqaləmizin bu bölməsində vurğulamaq istərdik ki, Azərbaycan və Özbəkistan arasında qurulan mədəni körpü təkcə elmi nümayəndə heyətləri ilə məhdudlaşmırdı. Bu birliyin ən bariz nümunələrindən biri filosof-şair Maqsud Şeyxzadədir (Şeyxzadə, 1969-1974, s.1, s.5).

- Sürgündə doğulan yaradıcılıq: 1928-ci ildə Azərbaycandan "millətçilik" ittihamı ilə sürgün edilən Şeyxzadə Daşkənddə özünə yeni vətən tapmış, orada müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı, "Qızıl Özbəkistan", "Şərq həqiqəti" kimi qəzetlərdə çalışmışdır (Nəbiyev, 1985, s.84).

- Özbək dramaturgiyasının zirvəsi sayılan Şeyxzadə "Cəlaləddin Mənkəberdi" (1941) və "Mərzə Uluqbəy" (1959) kimi mənzum faciələri ilə özbək ədəbiyyatında tarixi dram janrının əsasını qoymuşdur (Şeyxzadə, 1969-1974, s. 2, s.150). Onun Uluqbəy haqqındakı əsəri astronom hökmdarın elmi və fəlsəfi dünyasını dünya miqyasında tanıdan bir şah əsərdir.

- Elmi-tədqiqat fəaliyyəti: O, Əlişir Nəvəinin yaradıcılığından dissertasiya müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi dərəcəsinə almış, Nizami Gəncəvi adına Daşkənd Pedaqoji İnstitutunda özbək ədəbiyyatı kafedrasına rəhbərlik etmişdir (Həmidov, 1994, s.55).

V. Repressiya: məhv edilən ziyalılar və yarımçıq qalan arzular. Tədqiqatımızın ən ağırlı tərəfi 1926-cı il Qurultayının iştirakçılarını gözləyən faciəvi tələdir. Sovet rejimi qurultayda nümayiş etdirilən türk birliyi ideyasını bağışlamadı (Bünyadov, 1993, s.12).

- Qazi Alim Yunusov 1937-ci ildə NKVD tərəfindən həbs edilmiş və 1942-ci ildə Arxangelsk vilayətində həbsxanada vəfat etmişdir (Yunusov, 1935, s.2).

- Məşriq Elbəy də eyni aqibəti paylaşmış, "xalq düşməni" damğası ilə 1942-ci ildə həbsxanada dünyasını dəyişmişdir (Məşriq, 2002, s.5).

- Seyid Rza Əlizadə 1937-ci ildə həbs edilmiş, 1945-ci ildə Rusiya Federasiyasının Vladimir şəhərində həbsxanada ağır xəstəlikdən vəfat etmişdir (Ociyev, 2010, s.102).

- Maqsud Şeyxzadə 1952-ci ildə yenidən tutularaq 25 il müddətinə Sibirə sürgün edilmiş, yalnız Stalinin ölümündən sonra bəraət alaraq Daşkəndə dönmə bilmişdir (Şeyxzadə, 1969-1974, s.1, s.8).

VI. Əlifba islahatı: Bakı Qurultayından müstəqilliyə uzanan strateji yol. Birinci Türkoloji Qurultayın ən mühüm praktik nəticəsi olan əlifba məsələsinə toxunmaq zəruridir. 1926-cı ildə qəbul edilən qərarlar sadəcə qrafik dəyişiklik deyil, türk xalqlarının bir-birinin yazısını rahat oxuması üçün atılan strateji addım idi (Birinci Türkoloji Qurultay, 2006, s.300).

Qurultayda ərəb əlifbasının latın qrafikası ilə əvəzlənməsi barədə tarixi qərar qəbul edildi və bu, Özbəkistanda böyük rəğbətlə qarşılandı (Birinci Türkoloji Qurultay, 2006, s.302).

Özbək Latın Əlifbası: 1926-cı ildə qəbul edilmiş özbək latın əlifbası və onun sonrakı variantları türk dillərinin fonetik xüsusiyyətlərini maksimum dərəcədə nəzərə alırdı (Zahiri, 1927, s.10).

Məcburi Kiril Qrafikası: Lakin 1939-cu ildə sovet hökumətinin qərarı ilə türk xalqları üçün fərqli kiril əlifbalı tətbiq edildi ki, bu da xalqların bir-birinin yazısını oxumasını çətinləşdirdi (Türk Dövlətləri Təşkilatı Arxiv Materialları, 2022)

Tarixi Qayıdış: Özbəkistan müstəqillik elan etdikdən cəmi iki il sonra – 2 sentyabr 1993-cü ildə yenidən latın qrafikalı əlifbaya keçmək barədə qərar qəbul etdi ki, bu da 1926-cı il Bakı Qurultayı prinsiplərinə sadiqliyin bariz nümunəsidir (Türk Dövlətləri Təşkilatı. Arxiv materialları, 2022).

VII. Müqayisəli təhlil və müasir perspektivlər. Aparılan tədqiqatlar bu gün Azərbaycan-Özbəkistan münasibətlərinin strateji müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlməsi fonunda böyük aktualıq kəsb edir (Ociyev, 2014, s.10). Bu istiqamətdə yeni arxiv materialları əsasında aparılan araşdırmalar göstərir ki, repressiya qurbanı olmuş ziyalıların irsi bu gün iki xalq arasında "yumşaq güc" (soft power) rolunu oynayır.

Daşkənddəki Maqsud Şeyxzadə adına küçənin və Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin mövcud olmas faktı bu mənəvi varisliyin və sarsılmaz akademik əlaqələrin bariz təzahürüdür.

Yusif Qarabaği irsinin Özbəkistan fondlarında saxlanılan 24 traktatının Azərbaycan alimləri ilə birgə tədqiqi və nəşri hər iki ölkənin elmi qurumları üçün prioritet vəzifə olaraq qalır (Qəhrəmanov, 1983, s.45).

Nəticə

Məqalədə araşdırılan tarixi faktlar və təhlil edilən arxiv sənədləri belə bir elmi qənaətə gəlməyə imkan verir ki, 1926-cı il Birinci Türkoloji Qurultayı Azərbaycan və Özbəkistan xalqlarının ortaq taleyində təkcə mədəni deyil, həm də strateji bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Tədqiqatımız göstərir ki, XVI əsrdən başlayan elmi varislik xətti (Yusif Qarabaği irsi) XX əsrin əvvəllərindəki cədidçilik hərəkatı və Bakı qurultayı vasitəsilə yeni, sistemli bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bu proses sadəcə dilçilik və ya əlifba islahatı ilə məhdudlaşmamış, hər iki xalqın ziyalı elitesinin vahid mənəvi-intellektual cəbhədə birləşməsinə xidmət etmişdir.

Araşdırmanın nəticəsi kimi aşağıdakı mühüm məqamları vurğulamaq zəruridir:

Birincisi, Seyid Rza Əlizadə və Maqsud Şeyxzadə kimi şəxsiyyətlərin fəaliyyəti sübut edir ki, Azərbaycanın maarifçilik ənənələri Özbəkistanın milli oyanış prosesində katalizator rolunu oynamışdır (Ociyev, 2010, s.120; Həmidov, 1994, s.15). Bu simalar hər iki vətənin övladı kimi, türkoloji düşüncənin sərhədlərini aşan bir güc olduğunu nümayiş etdirmişlər. Onların repressiya illərindəki faciəli taleyi isə bu birliyin nə qədər sarsılmaz və eyni zamanda totalitar rejimlər üçün nə dərəcədə təhlükəli olduğunu tarixi sübutudur (Bünyadov, 1993, s.150).

İkincisi, qurultayda nümayiş etdirilən özbək nümayəndə heyətinin cəsarətli və elmi əsaslı mövqeyi türk dünyasının vahid elmi terminologiya və yazı sisteminə olan ehtiyacını ortaya qoymuşdur (Birinci Türkoloji Qurultay, 2006, s.140; Zəhiri, 1927, s.50). Bu gün Özbəkistanın müstəqillik dövründə latın qrafikalı əlifba islahatını uğurla davam etdirməsi, əslində 1926-cı ildə Bakıda səpilməmiş elmi toxumların müasir bəhrəsidir.

Üçüncüsü, aparılan uzunmüddətli tədqiqatlar və yeni arxiv materialları göstərir ki, repressiya qurbanlarının xatirəsinin əbədləşdirilməsi təkcə keçmişə ehtiram deyil, həm də gələcək integrasiya üçün mənəvi zərurətdir (Ociyev, 2014, s.125).

Yusif Qarabağinin Özbəkistan fondlarında qorunan 24 traktatının birgə elmi tədqiqi və nəşri hər iki ölkənin akademik qurumları qarşısında duran aktual vəzifələrdəndir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycan və Özbəkistanın bugünkü strateji müttəfiqliyi 1926-cı il Türkoloji Qurultayının ruhu üzərində ucalır. Ziyalılarımızın qanı və elmi irsi bahasına qorunub saxlanılan bu birlik, müasir Türk Dövlətləri Təşkilatının elmi-mədəni təməllərini təşkil edir. Bu irsin dərinədən öyrənilməsi və gənc nəsllə ötürülməsi hər iki qardaş dövlətin milli maraqlarına və türk dünyasının intellektual bütövlüyünə xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Birinci Türkoloji Qurultay, (2006) (Bakı, 26 fevral – 5 mart 1926-cı il). Stenoqrafik hesabat. Bakı: Azərnəşr, 1926. (Yenidən nəşr: Bakı: Elm, 2006).
2. Bünyadov, Z. (1993). Qırmızı terror. Bakı: Azərnəşr.
3. Əlizadə, S. R. (1914), Hər millət öz dili ilə fəxr edir. "Ayna" jurnalı, Səmərqənd, № 35.
4. Həmidov, H. (1994). Özbəkistanda Azərbaycan ədəbiyyatı. Daşkənd: Yazıçı.
5. Xocayev, X. S. (1930). Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. Bakı: Azərnəşr.
6. Məşriq, E. (2002). Seçilmiş əsərləri və publisistikası. Daşkənd: Şərq.
7. Nəbiyev, B. (1985). Uzaq sahillərin yaxınlığı (Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri). Bakı: Yazıçı.
8. Ociyev, S. (2014). Azərbaycan-Özbəkistan ədəbi əlaqələri tarixindən. Daşkənd: Fan.
9. Ociyev, S. (2010). Seyid Rza Əlizadə və Türkistan maarifçiliyi. Daşkənd: Özbəkistan Milli Ensiklopediyası.

10. Paşayev, Q. (2010). Altaylardan gələn yol. Bakı: Təhsil.
11. Qəhrəmanov, C. (1983). Yusif Qarabaği və onun fəlsəfi irsi. Bakı: Elm.
12. Quliyev, E. (2009). Türk xalqları ədəbiyyatı (Müqayisəli təhlil). Bakı: Qismət.
13. Şeyxzadə, M. (1969-1974). Seçilmiş əsərləri (Üç cildə). Daşkənd: Qafur Qulam adına Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
14. Türk Dövlətləri Təşkilatı Arxiv materialları. (2022). Türk dünyasında əlifba islahatları və Bakı Qurultayının mirası. İstanbul
15. Yunusov, Q. A. (1935). Özbək dili və onun dialektləri (Elmi qeydlər). Daşkənd.
16. Zahiri, A. (1927). Yeni əlifba məsələləri və I Türkoloji Qurultay. Daşkənd: Maarif.

Daxil oldu: 13.02.25

Qəbul edildi: 25.04.25